

Petr VOREL

Země Koruny české a Svatá říše římská v raném novověku

Dějiny Svaté říše římské a jejich souvislost s historickým vývojem českých zemí ve středověku a v raném novověku patřily mezi témata, kterým se česká historiografie druhé poloviny 20. století prakticky vyhýbala. Důvody byly spíše ideologického rázu, neboť studium kulturně-historických vazeb českých zemí na západní Evropu bylo v té době politicky nežádoucí a samotné slovo „říše“ bylo v českém prostředí v obecné významové rovině přímo spojeno s nacistickou „třetí říší“.¹ Zvláštní výjimku tvořila jen ta období, kdy v Praze sídlil císařský dvůr (tedy část doby lucemburské a rudolfínské) a kdy nebylo možné interpretovat české národní dějiny bez vysvětlení těchto širších vazeb.

Výraznější změnu přinesla až 90. léta 20. století, a to především z hlediska dějin středověkých.² Pro období raného novověku otázku vztahu českých zemí k říši jako velké badatelské téma na straně české historiografie v podstatě nově otevřel až profesor Jaroslav Pánek.³

Přesto stále existuje výrazná nerovnováha – i když země Koruny české tvořily v druhé polovině 14. století ekonomicky i politicky nejvýznamnější součást

¹ Václav VANĚČEK, *Stát Přemyslovců a středověká „říše“*, Praha 1946; Zdeněk FIALA, *Vztah českého státu k říši do počátku 13. století*, Sborník historický 6, 1959, s. 23–95.

² Marie BLÁHOVÁ, *Die Beziehungen Böhmens zum Reich in der Zeit der Salier und frühen Staufer im Spiegel der zeitgenössischen böhmischen Geschichtsschreibung*, Archiv für Kulturgeschichte 74, 1992, s. 23–48; Jiří KEJŘ, *Böhmen und das Reich unter Friedrich I.*, in: Alfred HAVERKAMP (Hrsg.), *Friedrich Barbarossa. Handlungsspielräume und Wirkungsweisen des staufischen Kaisers*, Sigmaringen 1992 (= Vorträge und Forschungen/Konstanzer Arbeitskreis für Mittelalterliche Geschichte 40), s. 241–290; Ivan HLAVÁČEK, *Die böhmische Kurwürde in der Přemyslidenzeit*, in: Wolf ARMIN (Hrsg.), *Königliche Tochterstämme, Königswähler und Kurfürsten*, Frankfurt am Main 2002 (= Studien zur europäischen Rechtsgeschichte 152), s. 79–106.

³ Jaroslav PÁNEK, *Der böhmische Staat und das Reich in der Frühen Neuzeit*, in: Volker PRESS (Hrsg.), *Alternativen zur Reichsverfassung in der Frühen Neuzeit?*, München 1995 (= Schriften des Historischen Kollegs/Kolloquien 23), s. 169–178; TÝŽ, *Břemeno politiky. Raně novověká Svatá říše římská v proměnách moderní české historiografie*, in: Jan KLÁPŠTĚ – Eva PLEŠKOVÁ – Josef ŽEMLIČKA (edd.), *Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka*, Praha 2003, s. 187–200.

Svaté říše římské⁴ a nalézala se zde i stálá císařská residence, dosud v Čechách nevzniklo moderní zpracování dějin tohoto státního útvaru ve středověku. Také pro období raného novověku se v této otázce setkáváme se zcela netypickou situací. K dispozici máme několik starších i moderních zpracování říšských dějin v raném novověku, tedy počínaje říšskou reformou Maxmiliána I. na konci 15. století.⁵ Nedávné dvousté výročí formálního zániku říše v roce 1806 vyvolalo v Německu ohromný zájem o toto téma, což se projevilo i v programu tehdejšího sjezdu německých historiků v Kostnici. Pokud nahlédnete do těchto publikací, včetně nového reprezentačního sborníku k dějinám říše,⁶ tak v raně novověkém období říšských dějin nenaleznete o vývoji českých zemí žádnou podstatnou zmínku. Snad jen to, že v Praze sídlil určitou dobu císařský dvůr a že stavovskou defenestrací začala třicetiletá válka. Jediná část, kde se tradičně české země objevují na předním místě, jsou rekonstrukční historické mapy Svate říše římské.

Historická rekonstrukční mapa je velmi nebezpečný nástroj v rukou historika, který svádí k velkým zjednodušováním. Historické rekonstrukční mapy jsou přehledné, namalované hranice jasně vymezují sféry vlivu, jsou výbornou názornou pomůckou při výuce dějepisu. Problém je v tom, že každá národní historiografie si historické rekonstrukční mapy maluje po svém a na základě své interpretace dějin, takže se pak výsledky mohou výrazně lišit.

Uvedu jeden zajímavý a ve střední Evropě málo známý příklad. V dnešním Istanbulu na vás působí historické památky na každém kroku. U většiny turisticky atraktivních míst se nevyhnete nabídce současné turecké oficiální historické rekonstrukční mapy, dokládající územní vývoj Osmanské říše.⁷ Středoevropský historik se z ní s údivem dozvídá, že habsburská monarchie byla v 16. století součástí tohoto útvaru, tedy Osmanské říše. Argumentem pro toto konstatování je skutečnost, že habsburští panovníci odváděli sultánovi tzv. tribut míru; jejich země byla tedy podle této dnešní interpretace vnímána jako tzv. poplatné území, začleněné pod sféru osmanského vlivu. Člověku, který se nevyzná v tehdejších evropských poměrech, může znít tato argumentace logicky, ale zkuste si představit, jak byste dopadli třeba v roce 1560 u císařského dvora, kdybyste tvrdili, že Vídeň je součástí Osmanské říše.

⁴ Lothar HÖBELT, *Von Worms bis Münster. Reich und Österreich im Zeitalter der habsburgischen Hegemonie, der Glaubensspaltung und der Türkengefahr*, in: Wilhelm BRAUNEDER – Lothar HÖBELT (Hrsg.), *Sacrum Imperium. Das Reich und Österreich 996–1806*, Wien – München – Berlin 1996, s. 131–161; hodnocení postavení českých zemí v rámci středověké říše zde na s. 134.

⁵ Helmut NEUHAUS, *Das Reich in der frühen Neuzeit*, München 1997 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte 42); Georg SCHMIDT, *Geschichte des Alten Reiches. Staat und Nation in der Frühen Neuzeit 1495–1806*, München 1999; zde zmínky o českých zemích na s. 12, 17, 41–42.

⁶ Heinz SCHILLING – Werner HEUN – Jutta GÖTZMANN (Hrsg.), *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation 962 bis 1806. Altes Reich und neue Staaten 1495 bis 1806. Essays*, Dresden 2006.

⁷ *Osmanlı Devleti ve Osmanlı padişahları (1299–1922)*, Istanbul 2008.

Současné historické rekonstrukční mapy říše, vytvářené pro období raného novověku a publikované běžně v rakouských a německých odborných publikacích a školních učebnicích,⁸ mají z českého hlediska podobnou hodnotu, jako zmíněná mapa turecká, i když onen rozpor mezi představou současných historiků a dobovou realitou není tak příkrý.

Dovolím si na tomto místě tvrdit a svoje tvrzení následně doložím konkrétními argumenty, že české země na počátku raného novověku již součástí Svaté říše římské nebyly, respektive přesněji řečeno nestaly se součástí Svaté říše římské národa německého, kterou koncem 15. století na nových základech vytvořil Maximilián I.⁹

Hlavním důvodem tohoto dlouho tradovaného omylu je podle mého názoru princip *a priori* předpokládané kontinuity. Země Koruny české byly nade vše pochybnost součástí Svaté říše římské ve středověku a jejich mimořádné postavení potvrzovala i *Zlatá bula* císaře a krále českého Karla IV. z roku 1356. Byly součástí říše nade vše pochybnost i v době jejího zániku v roce 1806, a to *de iure* nejpozději od roku 1708, kdy se stal král český členem kolegia kurfiřtů na říšském sněmu. Na počátku 18. století, kdy se habsburský dvůr snažil na říšském sněmu prosadit tuto novinku, bylo z hlediska politického žádoucí po strážce věcné i právní zdůvodnit mylnou informaci, že král český byl odedávna členem kolegia kurfiřtů a jen v důsledku toho, že po staletí byl král český zároveň také císařem římským, zůstávalo jeho místo v kolegiu kurfiřtů nevyužíváno. Takto formulované účelové vysvětlení soudobých právníků vídeňského dvora bylo tehdy těžké zpochybnit, zvláště když jako základní nejstarší zákon říše byla stále uznávána *Zlatá bula* Karla

⁸ Je možno uvést prakticky kteroukoli z publikací tohoto typu, například Heinrich LUTZ, *Propyläen Geschichte Deutschlands 4. Das Ringen um deutsche Einheit und kirchliche Erneuerung. Von Maximilian I. bis zum Westfälischen Frieden 1490 bis 1648*, Berlin 1983 (zde mapa *Deutschland im 16. Jahrhundert*); Reinhard BARTH – Friedemann BEDÜRFTIG, *Noch mehr Wissen über Weltgeschichte 3. Frühe Neuzeit*, Köln 1988, s. 24 (mapa *Das europäische Reich Karls V.*), s. 91 (mapa *Im Südosten des Reiches entzündete sich 1618 mit dem Prager Fenstersturz der Kriegsbrand*); Heinrich PLETICHA, *Entdecker und Reformatoren. Die Welt im 16. Jahrhundert*, Gütersloh 1989, s. 89 (mapa *Die Reformation und die Konfessionen im Europe um 1546*); Volker PRESS, *Kriege und Krisen. Deutschland 1600–1715*, München 1991, s. 554–557 (mapy *Die Kreiseinteilung des Reiches seit dem 16. Jahrhundert* a *Deutschland 1648*); Heinz SCHILLING, *Aufbruch und Krise. Deutschland 1517–1648*, Berlin 1998, s. 38 (mapa *Wirtschaft und Verkehr des Frühkapitalismus*); Anette VÖLKER-RASOR (Hrsg.), *Frühe Neuzeit*, München 2000, s. 160 (mapa *Gewerbelandschaften des Alten Reiches*); Martina HENGL, *Geschichte Österreichs 3. Renaissance und Gegenreformation*, Wien 2003, s. 76 (mapa *Das Heilige Römische Reich und die Entwicklung der habsburgischen Hausmacht bis zum Frieden von Karlowitz 1699*); Günter VOGLER, *Europas Aufbruch in die Neuzeit 1500–1650*, Stuttgart 2003 (= Handbuch der Geschichte Europas 5), s. 47 (mapa *Das Reich im 16. Jahrhundert*) atd.

⁹ Heinz ANGERMEIER, *Der Wormser Reichstag 1495 in der politischen Konzeption König Maximilians I.*, in: Heinrich LUTZ – Elisabeth MÜLLER-LUCKNER (Hrsg.), *Das römisch-deutsche Reich im politischen System Karls V.*, München – Wien 1982 (= Schriften des Historischen Kollegs/Kolloquien 1); Karl Friedrich KRIEGER, *König, Reich und Reichsreform im Spätmittelalter*, München 1992 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte 14), s. 1–14.

IV., kde je jasně český král jako jeden z kurfiřtů (dokonce hlavní z nich) uveden. Od té doby oficiální habsburská historiografie interpretovala příslušnost českých zemí k říši jako kontinuální nikdy nepřerušenu historickou realitu, a tato fikce se pak stala nezpochybňovaným axiomem, který přejala historiografie 19. a 20. století, protože to bylo jednoduché a přehledné.

Nicméně historikům zabývajícím se obdobím raného novověku neušlo, že něco není v pořádku.¹⁰ Jak jsem již výše zmínil, v moderních německých zpracováních dějin říše v raném novověku se s českými zeměmi setkáte většinou jen na rekonstrukční historické mapě.¹¹ V textu se o nich téměř nic nedozvíte. Není to nelogické? Jak je možné, že tak rozsáhlý a územně kompaktní celek a navíc jediné království uvnitř říše, tvořené jinak jen teritoriálními knížectvími, neovlivňoval historický vývoj společného soustátí, byl-li jeho součástí? Tuto nerovnováhu¹² autoři obvykle nijak nekomentují.

Velmi výstižně tuto situaci charakterizoval německý historik Alexander Berger, autor nejvýznamnější a v České republice velmi kladně hodnocené publikace z posledních let, zabývající se otázkou kurfiřtského hlasu a státoprávního postavení českých zemí v říši. Jeho práce je založena na podrobné státoprávní analýze. Pro toto téma je ovšem charakteristické, že těžiště práce je položeno jednak do období středověku, jednak do závěrečných století existence říše. Počátku raného novověku je věnován relativně malý prostor,¹³ nicméně i na základě pramenů říšské proveniencie z tohoto období shledal autor ve vztahu mezi říší a českými zeměmi řadu nelogičností. Přesto nakonec dospěl k závěru, podle kterého české země sice k Svaté říši římské národa německého v raném novověku patřily (v souladu s tradovanými axiomy německé historiografie 19. a 20. století), ale jejich historický vývoj probíhal tak, jako kdyby její součástí nebyly. Autor tak velmi výstižně charakterizoval vcelku běžný rozpor mezi teoretickými státoprávními vztahy a historicko-

¹⁰ Fritz HARTUNG, *Deutsche Verfassungsgeschichte von 15. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, 6. Auflage, Stuttgart 1954, s. 15; H. NEUHAUS, *Das Reich in der frühen Neuzeit*, s. 9, 22, 26–27, 46.

¹¹ Např. Hellmuth RÖSSLER, *Geschichte des europäischen Staatensystems von Maximilian I. bis zum Ende des dreißigjährigen Krieges*, in: Alesion BOMBACI a kol., *Historia Mundi. Ein Handbuch der Weltgeschichte in 10 Bänden, Band 7: Übergang zur Moderne*, Bern 1957, s. 161–227 (zde mapa *Europa am Ende des 15. Jahrhunderts*, s. 173); Josef ENGEL (Hrsg.), *Großer historischer Weltatlas, 3. Teil: Neuzeit*, 2. Auflage, München 1962 (zde mapy *Deutschland zur Zeit Karls V. 1519–1556* a *Die Kreiseinteilung des Reiches seit dem 16. Jh. a Europa im 16. Jh.*, s. 110–111); H. LUTZ, *Propyläen Geschichte Deutschlands 4*, s. 16–17 (zde mapa *Das Reich – Habsburg – Europa 1500–1540*); Manfred SCHEUCH, *Historischer Atlas Österreich*, Wien 1994 (mapa *Reformation in Österreich um 1540*, s. 63).

¹² Opakovaný odkaz v textu na určitou formu „nerovnováhy“ je účelový, neboť nerovnováha (*Ungleichheit*) v dějinném procesu a historické interpretaci byla hlavním tématem drážďanského sjezdu historiků roku 2008, na kterém byla německá verze této studie prezentována.

¹³ Alexander BEGERT, *Böhmen, die böhmische Kur und das Reich vom Hochmittelalter bis zum Ende des alten Reiches. Studien zur Kurwürde und zur staatsrechtlichen Stellung Böhmens*, Husum 2003 (= Historische Studien 475), s. 303–357.

kou realitou, se kterým se v dějinách středověku a raného novověku setkáváme poměrně často.

V rámci tohoto článku si však dovoluji pokročit ještě dál a pokusím se na základě pramenných argumentů doložit, že na přelomu středověku a raného novověku došlo k vyčlenění zemí Koruny české z říše nejen *de facto*, ale i *de iure*.

Na straně české i německé historiografie je obecně uznáváno, že koncem středověku došlo k procesu uvolňování vztahů mezi českými zeměmi a říší. Nemáme však k dispozici žádné přesné datum, neexistuje žádná císařská nebo královská listina, ve které by bylo řečeno: ode dneška země Koruny české nejsou součástí Svaté říše římské. Takové státoprávní akty můžeme očekávat v moderní době, nikoli ve středověku. Nicméně i z hlediska právního můžeme postup oddělení zemí Koruny české od říše doložit, a to ve třech postupných na sebe navazujících krocích:

1) Dohoda císaře Fridricha III. a českého krále Vladislava II. o postavení českého krále v říši z roku 1477. Z ní vyplývá změna postavení krále českého v mocenském systému říše. Zůstává mu zachován titulární úřad říšského arcibiskupa ve formě říšského léna a právo kurfiřta účastnit se císařské volby.¹⁴

2) Usnesení českého zemského sněmu z roku 1486, podle kterého v Čechách nemají žádnou právní váhu říšské zákonné normy, a to ani dříve vydaná císařská privilegia, pokud je jejich obsah v rozporu se zemským právem a zájmy Koruny české.¹⁵

3) Založení raně novověké Svaté říše římské národa německého roku 1495 ve Wormsu a ustavení jejího hlavního zákonodárného orgánu, říšského sněmu, na kterém neměly české země od samého počátku žádné zastoupení.¹⁶

K vyčlenění zemí Koruny české ze středověké Svaté říše římské došlo v průběhu poslední třetiny 15. století bez vnějšího diplomatického či vojenského konfliktu. Možná i proto se tento proces dostal na okraj historického zájmu, narozdíl třeba od vývoje tehdejšího Švýcarského spříseženství.¹⁷ V českém případě bylo však uvolnění vazeb s říší v oboustranném zájmu.

Pro chystané říšské reformy krále Maxmiliána I. by byly české země jako integrální součást jím projektované říše ohromnou přítěží. Od dob císaře Karla IV. se politická situace ve střední Evropě podstatně změnila a postavení zemí Koruny české v říši, zakotvené ve *Zlaté bule* z roku 1356, již bylo anachronismem. Tento středověký model navíc vytvářel nerovnováhu zvýrazněním mocenského postavení krále českého v říši. Zjednodušeně řečeno, v rámci středověké struktury říše byl král český příliš silný, což se ukázalo jak za Lucemburků, tak ještě i v době krále Jiřího z Poděbrad, který byl ve vztahu s císařem Fridrichem III. tím silnějším part-

¹⁴ Jaroslav PÁNEK, *Der tschechische Blick auf die Reichsgeschichte und die spezifische Stellung des böhmischen Staates*, Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung 53, 2004, č. 3, s. 373–390.

¹⁵ František PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě 11*, Praha 1928, s. 181–183.

¹⁶ H. ANGERMEIER, *Der Wormser Reichstag 1495*, s. 1–14.

¹⁷ Bettina BRAUN, *Die Eidgenossen, das Reich und das politische System Karls V.*, Berlin 1997 (= Schriften zur Verfassungsgeschichte 53), s. 24–38, 206–232.

nerem po stránce vojenské i ekonomické, a využíval této skutečnosti i k posilování vlastního postavení v českých zemích. Pokud měla říše v nové podobě na konci 15. století fungovat jako silný evropský stát, který chtěl Maxmilián I. i s tehdejší podporou říšských stavů na nových základech vytvořit, tak v něm země Koruny české neměly co dělat. A to i s ohledem jak na tehdejší konfesijní situaci, tak i na národní charakter,¹⁸ na jehož základě se tento nový státní útvar v rámci Evropy i svým novým názvem vymezoval, tedy jako Svatá říše římská národa německého.¹⁹

V českých zemích došlo v průběhu 15. století k výraznému oslabení královské moci a posílení vlivu stavovské obce. V důsledku válečného stavu v době husitské byla říše vnímána jako hlavní nepřítel českého státu, ale *de iure* zůstala příslušnost tohoto území k říši po nastolení císaře Zikmunda na český trůn zachována a v následných letech nebyla zpochybňována. Jiří z Poděbrad dokonce sám jako král český velmi intenzivně usiloval o vstup na říšskou politickou scénu a využíval svých kontaktů s císařským dvorem i ve svůj osobní prospěch.²⁰ Podařilo se mu prosadit i některé od té doby nebývalé změny, jako například ustavení nového teritoriálního knížectví uvnitř českého území, kterým se z moci císařské stalo Hrabství kladské. Takový postup byl ovšem vnímán silicí stavovskou obcí jako značné nebezpečí a vytvářel na domácí politické scéně nerovnováhu, neboť král (a po jeho vzoru kdokoli jiný) by se při prosazování svých dílčích zájmů mohl opírat o právní systém říše, jakkoli starší stavovské výsady tyto vztahy upravovaly. Nakonec přijetí výše zmíněného stavovského usnesení z roku 1486 bylo vyvoláno jedním takovým případem, kdy se v Čechách řešil spor o interpretaci a vůbec platnost starších císařských zástavních listin, na jejichž základě držel rod Šliků z Passounu rozsáhlý majetek v západních Čechách. I přes hluboké vnitřní rozpory se tehdy česká sta-

¹⁸ Alfred SCHRÖCKER, *Die Deutsche Nation. Beobachtungen zur politischen Propaganda des ausgehenden 15. Jahrhunderts*, Lübeck 1974 (= Historische Studien 426), s. 137–141; Herfried MÜNKLER, *Nation als politische Idee im frühneuzeitlichen Europa*, in: Klaus GARBER (Hrsg.), *Nation und Literatur im Europa der Frühen Neuzeit. Akten des I. Internationalen Osnabrücker Kongresses zur Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit*, Tübingen 1989 (= Frühe Neuzeit 1), s. 56–86; Hagen SCHULZE, *Deutschland in der Neuzeit*, in: Almut BUES – Rex REXHEUSER (Hrsg.), *Mittelalterliche nationes – neuzeitliche Nationen. Probleme der Nationenbildung in Europa*, Wiesbaden 1995 (= Quellen und Studien/Deutsches Historisches Institut Warschau 2), s. 103–120; František ŠMAHEL, *Mezi středověkem a renesancí*, Praha 2002, kap. II/10 „Zlomené žezlo českého krále. Ikonografická marginálie ke vztahům husitských Čech k Říši“, s. 187–214; Petr VOREL, *Nacionalita a konfese v politickém životě jagellonských Čech. Utváření nového modelu společenské normy prostřednictvím Viléma z Pernštejna*, *Theatrum historiae* 2, 2007, s. 71–79.

¹⁹ Georg SCHMIDT, *Reich und Nation. Krieg und Nationsbildung in Deutschland*, in: Horst LADMACHER – Simon GROENVELD (Hrsg.), *Krieg und Kultur. Die Rezeption von Krieg und Frieden in der Niederländischen Republik und im Deutschen Reich 1568–1648*, Münster – New York – München – Berlin 1998, s. 57–76, zde s. 58–59.

²⁰ Ivan HLAVÁČEK, *Beiträge zur Erforschung der Beziehungen Friedrichs III. zu Böhmen bis zum Tode Georgs von Podiebrad (1471)*, in: Paul-Joachim HEINIG (Hrsg.), *Kaiser Friedrich III. in seiner Zeit*, Köln – Weimar – Wien 1993 (= Forschungen zur Kaiser- und Papstgeschichte des Mittelalters 12), s. 279–298.

vovská obec dokázala shodnout na základním právním principu, kterým byla upevněna právní integrita státu a jasně deklarována jeho nezávislost na říšských právních normách.

Nešlo jen o deklarativní akt, ale o mocenský nástroj, kterého stavovská obec později důsledně užívala. Nejznámějším případem se stala tzv. vojna loketská z let 1503–1506. Šlo o podobnou situaci jako v roce 1486. Tentokrát požadovali zástupci rodu Šliků říšskou arbitráž ve svých sporech s měšťany na svých zástavních panstvích. Spor se nepodařilo vyřešit diplomatickou cestou, vyústil v tažení vojska zemské hotovosti a vynucení poslušnosti vojenskou silou. Tato causa měla precedentní charakter a byla v 16. století posledním významnějším pokusem o uplatnění říšských právních norem na českém území.²¹ Z nemnoha dochovaných pramenů je zřejmé, že podobným způsobem vnímal v 16. století záležitosti českých zemí jak říšský sněm, tak i říšský komorní soud.²² Jejich rozhodnutí neměla v zemích Koruny české žádnou právní váhu a nebyla ani nijak vynutitelná, neboť z českého hlediska šlo o rozhodnutí právních institucí cizího státu.²³

Součástí raně novověké Svaté říše římské národa německého se země Koruny české od jejího počátku roku 1495 vůbec nestaly. Tuto skutečnost lze dokumentovat několika základními fakty, které bývají podle mého názoru i v odborné literatuře interpretovány chybně či zkresleně. Pokusím se je shrnout do tří stručných okruhů.

1) Politická reprezentace

Země Koruny české neměly v 16. století zastoupení na říšském sněmu. Tato skutečnost je někdy mylně zaměňována s faktem, že král český byl i v raném novověku kurfiřtem. Jak by ne, když to stálo ve *Zlaté bule* Karla IV. a ta byla z důvodů politických uznána za hlavní zákon raně novověké říše?²⁴ Podstatný rozdíl je však v tom, že ve 14. století ještě neexistovalo kolegium kurfiřtů jako samostatná kurie říšského sněmu, ustaveného až roku 1495. Členem tohoto orgánu, tedy nejvyšší kurie říšského sněmu, se král český nestal a lze snadno doložit, že v kolegiu

²¹ Petr VOREL, *Říšské sněmy a jejich vliv na vývoj zemí Koruny české v letech 1526–1618*, Pardubice 2005, s. 29–31.

²² Jürgen WEITZEL, *Der Kampf um die Appellation ans Reichskammergericht. Zur politischen Geschichte der Rechtsmittel in Deutschland*, Köln – Wien 1976 (= Quellen und Forschungen zur höchsten Gerichtsbarkeit im Alten Reich 4); Bernhard DIESTELKAMP, *Recht und Gericht im Heiligen Römischen Reich*, Frankfurt am Main 1999 (= Ius Commune, Sonderhefte, Studien zur Europäische Geschichte 122).

²³ Jaroslav PÁNEK, *Český stát a stavovská společnost na prahu novověku ve světle zemských zřízení*, in: Karel MALÝ – Jaroslav PÁNEK (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a počátky ústavního zřízení v českých zemích 1500–1619*, Praha 2001, s. 13–54.

²⁴ H. NEUHAUS, *Das Reich in der frühen Neuzeit*, s. 6.

kurfiřtů žádný panovník z titulu krále českého nezasedal až do roku 1708.²⁵ Král český se jakožto kurfiřt, který jinak z tohoto titulu neuplatňoval vůči říši jiná práva ani povinnosti, měl účastnit jen samotné volby nového krále římského, ale nepodílel se již ani na následných diplomatických jednáních o volební kapitulaci, natožpak na běžných jednáních kolegia kurfiřtů v rámci říšského sněmu. Tuto skutečnost do značné míry zastírá fakt, že v průběhu 16. století byli většinou králové čeští zároveň také panovníky v říši a sami její politický život výrazně ovlivňovali.²⁶ Nikoli ovšem z titulu krále českého. To je dobře doložitelné jak v prvních letech trvání raně novověké říše, kdy ještě král český v říši *de iure* nevládl (od 1495 do 1531), tak i na počátku vlády krále Matyáše II., který se v době před svou císařskou volbou pokoušel jako král český prosazovat aktivní říšskou politiku a marně usiloval o vstup do kolegia kurfiřtů.

Je faktem, že s králem českým se běžně setkáváme na dobových vyobrazeních, symbolizujících raně novověkou říši. Nejznámější je reprezentativní ilustrace ze *Schedelovy kroniky* z roku 1493 či Burgkmaierovo ztvárnění *říšského orla s heraldickou výzdobou* z roku 1511, kterému na čestném místě dominuje znak Království českého. Mladších analogií najdeme také spoustu. Jednalo se však jen o dobovou symboliku sedmi kurfiřtů – volitelů, odkazující se na *Zlatou bulu* Karla IV. S dobovou politickou realitou měla tato tvorba pramálo společného a už vůbec nedokládá územní rozsah tehdejší říše.²⁷

²⁵ Axel GOTTHARD, *Säulen des Reiches. Die Kurfürsten im frühneuzeitlichen Reichsverband*, 2. Band, Husum 1999 (= Historische Studien 457), s. 172, 467–475.

²⁶ Albrecht P. LUTTENBERGER, *Reichspolitik und Reichstag unter Karl V. Formen zentralen politischen Handels*, in: Heinrich LUTZ – Alfred KOHLER (Hrsg.), *Aus der Arbeit an den Reichstagen unter Kaiser Karl V. Sieben Beiträge zu Fragen der Forschung und Edition*, Göttingen 1986 (= Schriften des Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften 26), s. 18–68; Winfried SCHULZE, *Der deutsche Reichstag des 16. Jahrhunderts zwischen traditioneller Konsensbildung und Paritätisierung der Reichspolitik*, in: Heinz DURCHHARDT – Gert MELVILLE (Hrsg.), *Im Spannungsfeld von Recht und Ritual. Soziale Kommunikation in Mittelalter und früher Neuzeit*, Köln – Weimar – Wien 1997 (= Norm und Struktur 7), s. 447–461; Helmut NEUHAUS, *Von Reichstag(en) zu Reichstag. Reichsständische Beratungsformen von der Mitte des 16. bis zur Mitte des 17. Jahrhunderts*, in: Heinz DURCHHARDT – Matthias SCHNETTGER (Hrsg.), *Reichsständische Libertät und habsburgisches Kaisertum*, Mainz 1999 (= Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, Abteilung Universalgeschichte, Beiheft 48), s. 135–149.

²⁷ Heinz SCHILLING – Werner HEUN – Jutta GÖTZMANN (Hrsg.), *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation 962 bis 1806. Altes Reich und Neuen Staaten 1495 bis 1806. Katalog*, Dresden 2006, s. 82–92. Nejnovější interpretaci, podle které zmíněný Burgkmaierův dřevorez „... die neue politische Wirklichkeit abzubilden suchte...“, považují za chybnou. Viz Stefan WEINFURTER, *Das Reich im Mittelalter (Kleine deutsche Geschichte von 500 bis 1500)*, München 2008, s. 239.

2) Územní členění říše

České země se nestaly součástí územního členění říše ani v rámci krajského systému, ani v rámci působnosti říšského komorního soudu. Narozdíl od středověkého dělení říše na říšské kraje v roce 1383 nebyly české země začleněny do říšského krajského systému ani v roce 1500, ani v roce 1512, neboť by to v té době nemělo smysl. Účelem vymezení šesti krajů v rámci říše v roce 1500 byla potřeba vytvořit systém zastoupení jednotlivých území v říšské vládě (tzv. „Reichsregimentu“), proto tehdy nebylo nutné do krajského systému včlenit území, kterým přímo vládl král Maxmilián I. a šest kurfiřtů, neboť ti byli v říšské vládě zastoupeni přímo. Tato území byla pak k účelům daňovým formálně seskupena do čtyř krajů v roce 1512. Země Koruny české se v té době součástí říšských krajů nestaly.²⁸

V moderní literatuře je výše zmíněný rozpor elegantně vyřešen tak, že země Koruny české jsou v rámci říše v 16. století označovány za teritorium „mimo krajský systém“ („Ungekreiste“). V této kategorii nalezneme ještě síť drobných statků šlechtických majitelů, kteří nebyli podřízeni žádnému z teritoriálních knížat, ale přímo císaři („Reichsritterschaft“). To je skutečně mimořádná nerovnováha, pokud porovnáte význam „Reichsritterschaftu“ a zemí Koruny české. Zařazení „Reichsritterschaftu“ do kategorie „Ungekreiste“ má však vzhledem k účelu, kvůli kterému říšské kraje vznikly, samozřejmou logiku. České země ale nebyly v říšské vládě na počátku 16. století zastoupeny ani Maxmiliánem I., protože ten jim nevládl, ani králem Vladislavem Jagellonským, protože ten se nikdy členem říšské vlády jako král český nestal. Hranice říšských krajů, které na počátku 16. století vymezovaly reálný rozsah Maxmiliánovy Svaté říše římské národa německého, české země nezahrnovaly jednoduše proto, že tato území v té době součást říše netvořila. Jiné vysvětlení těžko zdůvodníme.

3) Říšské daně

Jedním z hlavních pojítek raně novověkých států byl jejich daňový systém. V tom nebyla Svatá říše římská národa německého nijak pozadu. Současné s územním vymezováním tohoto státního útvaru vznikala politická dohoda mezi panovníkem a říšskými stavy o financování nového státu formou říšské daně

²⁸ Taková interpretace např. viz Winfried DOTZAUER, *Die deutschen Reichskreise in der Verfassung des alten Reiches und ihr Eigenleben 1500–1806*, Darmstadt 1989, s. 13–47; Günther R. BURKERT-DOTTOLO, *Die Landstände der österreichischen Erbländer auf dem Weg ins „Reich“*. *Die Entsendung ständischer Gesandtschaften zu Reichstagen*, in: Heinz DURCHHARDT – Matthias SCHNETTGER (Hrsg.), *Reichsständische Libertät und habsburgisches Kaisertum*, s. 3–24.

(„Reichspfennig“).²⁹ Mezi říšskými stavy dlouho nemohlo dojít k dohodě, podle jakého klíče by se vlastně měly říšské daně platit. Až teprve po volbě nového římského krále Karla V., kdy byly případné finanční požadavky panovníka vůči stavům omezeny jeho volebním reversem, souhlasil říšský sněm ve Wormsu roku 1521 s vypracováním stálého přehledu daňového zatížení jednotlivých říšských stavů. Stala se jím tzv. říšská matrika.

Ovšem i při přípravě takto závažného dokumentu bylo jednodušší použít jako základ nějaký starší přehled, než složitě vytvářet nový systém. Tím starším přehledem se stala středověká povinnost při korunovační jízdě císaře do Říma. Hlavní jednotka nového říšského daňového systému se proto nazývala „římský měsíc“, což byla hodnota měsíčních nákladů na příslušný počet vojáků (jízdnic a pěších), které měl příslušný vladař ve středověku k tomu účelu vypravovat. V praxi však byla tato říšská matrika těžko použitelná, protože v ní byli přímo ze středověké předlohy vepsáni vladaři zemí již neexistujících nebo území, na která vliv krále římského již dávno nesahal.

Do říšské matriky, sestavené roku 1521, tak byl formálně zapsán starý středověký kontingent 400 koní a 600 pěších, s nimiž se měl český král účastnit císařovy římské korunovační jízdy jako vládce všech zemí Koruny české. Podle aktuálních nákladů na vydržování stanoveného počtu vojáků po jeden měsíc byla hodnota „římského měsíce“ pro krále českého v roce 1521 vypočtena na 7 200 zlatých rýnských.³⁰ Tato částka výrazně převyšovala daňové povinnosti jednotlivých říšských knížat a svým rozsahem řádově odpovídala celému říšskému kraji.

Tuto říšskou daň však král český v raném novověku nikdy neplatil.³¹ Šlo jen o formální pochybení při sestavování první říšské matriky, která nepřihlížela ke změně reálné politické situace. Když při pozdějších revizích této matriky³² říšští stavové vznášeli dotazy, proč Ferdinand I. jako král český neplatí říšskou daň, stanovenou mu tímto dokumentem, dostalo se jim náležitého vysvětlení. Českého krále se tato říšská daň netýká, protože země Koruny české nejsou součástí říše

²⁹ Peter MORAW, *Der „Gemeine Pfennig“. Neue Steuern und die Einheit des Reiches im 15. und 16. Jahrhundert*, in: Uwe SCHULTZ (Hrsg.), *Mit dem Zehnten fing es an. Eine Kulturgeschichte der Steuer*, München 1986, s. 130–142.

³⁰ Adolf WREDE, *Reichsmatrikel von 1521*, in: *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V.*, Band 2, Stuttgart 1962 (Nachdruck von 1896); Gerhard OESTREICH – Erwin HOLZER, *Übersicht über die Reichsstände I. Die Reichsstände nach der Matrikel von 1521 mit vergleichenden Angaben nach der Matrikel von 1755*, in: Bruno GEBHARDT – Herbert GRUNDMANN (Hrsg.), *Handbuch der deutschen Geschichte 2. Von der Reformation bis zum Ende des Absolutismus*, Stuttgart 1970, s. 769–784.

³¹ Josef KALOUSEK, *České státní právo*, Praha 1892, s. 582.

³² Johannes MÜLLER, *Veränderungen im Reichsmatrikelwesen um die Mitte des sechzehnten Jahrhunderts*, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg* 23, 1896, s. 115–176, k českým zemím zvláště zde s. 129–130, 132–136; Erwein ELTZ, *Zwei Gutachten des Kurfürstenrates über die Wormser Matrikel und den Gemeinen Pfennig. Ein Beitrag zur Reichssteuerproblematik vom Reichstag in Speyer 1544*, in: H. LUTZ – A. KOHLER (Hrsg.), *Aus der Arbeit an den Reichstagen unter Kaiser Karl V.*, s. 273–300.

a není důvod, proč by se měly podílet na financování jejich institucí formou říšské daně.³³ Proti jakémukoli daňovému zatížení ze strany říše se také zásadně ohrazoval český zemský sněm, a to s naprosto stejnými argumenty – naše země není součástí říše, není důvod, proč bychom měli na říšské potřeby platit daně, které bez našeho vědomí někde kdosi vyměřil.³⁴

Při posuzování vztahu mezi zeměmi Koruny české a říší ovšem nejsou důležité jen tyto skutečnosti právní povahy, ale také dobové vnímání současné reality. Ať již studujete záznamy ze sněmovních jednání, soudní spisy, prameny osobní povahy, deníky či cestopisy, vždy je v českém prostředí 16. století vnímána Římsko-německá říše jako cizí, sousední stát, se kterým má sice Království české společného panovníka³⁵ a spoustu kontaktů kulturních a obchodních, ale z hlediska státoprávního existuje jasné odlišení, podobně jako v případě Království uherského.³⁶ I šlechtici z českých zemí jezdili na říšské sněmy, ale jen pokud dobrovolně chtěli, a to v rámci dobové reprezentace a získávání zkušeností. Jinak nebyl důvod, proč by se někdo z nich jako zástupce české šlechty nebo krále českého účastnil běžných jednání některé ze sněmovních kurií.³⁷ Tato skutečnost pak nebyla v českých zemích vnímána jako nějaký společenský či diplomatický nedostatek, protože šlo o vnitřní věci cizího státu. Obecně pak nepanovalo o významu a efektivitě jednání říšských sněmů v Čechách valné mínění, jak aktuálně zaznamenal rožmberský kronikář v případě říšského sněmu ve Špýru roku 1570: „(...) *Než velmi se váhavě jednalo a svolovalo, tak jakž obyčej při sněmích říšských bývá (...)*“³⁸

Změnu ve vztahu českých zemí k říši přinesl až počátek 17. století. Císařský dvůr, tedy formální centrum říše, se již dvě desetiletí nalézal v Praze. Bylo to v době rozkladu říšské politické scény, kdy již nebylo možné ani uskutečnit řádné jednání říšského sněmu a kdy fakticky nefungovaly žádné říšské instituce. Právě

³³ Petr VOREL, *Frühkapitalismus und Steuerwesen in Böhmen 1526–1648*, Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse 137, 2002, s. 167–182.

³⁴ Petr VOREL, *Landesfinanzen und Währung in Böhmen. Finanz- und Münzpolitik im Spannungsfeld von Ständen und Königtum während der Regierung Ferdinands I. und Maximilians II.*, in: Friedrich EDELMAYER – Maximilian LANZINNER – Peter RAUSCHER (Hrsg.), *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, München – Wien 2003 (= Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 38), s. 186–214.

³⁵ Petr VOREL, *Říšská a korunní symbolika na mincích zemí Koruny české na počátku raného novověku*, in: Jiří MIKULEC – Miloslav POLÍVKA a kol. (edd.), *Per saecula ad tempora nostra*. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, Praha 2007, s. 258–267.

³⁶ Wilhelm BAUER (Hrsg.), *Korrespondenz Ferdinands I., Band 1: Familienkorrespondenz bis 1526*, Wien 1912 (= Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs 11), č. 239, s. 456–467.

³⁷ P. VOREL, *Říšské sněmy a jejich vliv na vývoj zemí Koruny české v letech 1526–1618*, s. 88–109.

³⁸ Jaroslav PÁNEK (ed.), *Václav Březan, Životy posledních Rožmberků I. Život Viléma z Rožmberka*, Praha 1985, s. 222–223.

proto, že císař Rudolf II. nevládl tak jak měl a jeho říšská kancelář nefungovala, stala se Praha počátkem 17. století významným centrem říšské politiky, i když se toto císařské sídlo nalézalo mimo říšské území. Tento formální detail však již nebyl v Čechách vnímán tak citlivě jako o sto let dříve. Naopak, případná zpětná právní integrace do říšského prostředí se v určité chvíli jevila jako možné východisko z poměrně komplikované situace, ve které se ocitla nejnepříznivější část mocenské složky země, tedy protestantská stavovská opozice.

Ta dosáhla velkého politického vítězství vynucením *Majestátu náboženských svobod* roku 1609. Náboženská situace v Království českém byla však natolik odlišná od okolních zemí, že bylo v té době velmi obtížné předjímat, kterým směrem se bude vývoj ubírat. Velmi tolerantní model, na kterém se domácí protestanti dohodli v rámci *Majestátu náboženských svobod*, byl z konfesijního hlediska do budoucna obtížně akceptovatelný všemi třemi hlavními konfesijními stranami, tedy katolíky, luterány i kalvíny. Zřejmě i to byl důvod, proč tento hlavní právní dokument obsahoval krátkou pasáž, ve kterém je doba jeho platnosti stanovena „(...) až do křesťanského dokonalého obecného porovnání o náboženství v Svaté říši (...)“³⁹ Tuto drobnou pasáž v *Majestátu* můžeme interpretovat jako zásadní průlom ve vztahu české stavovské obce k říši, jejíž právní systém se v dané chvíli mylně jevil jako možná cesta k dlouhodobému obhájení svébytného modelu náboženského uspořádání uprostřed stále ostřejší konfesionalizace. Spojenci z řad protestantských kurfiřtů a vazba klíčového právního dokumentu Království českého na konfesijní vývoj v říši měly být pro české stavy zárukou dlouhodobého udržení nabyté náboženské svobody.³⁹

Nestalo se tak a historický vývoj střední Evropy se ubíral jinudy. Po stabilizaci poměrů v habsburské monarchii po třicetileté válce už byla otázka příslušnosti zemí Koruny české k říši spíše záležitostí vnější habsburské politiky než záležitostí, ke které by se mohla nějakým zásadním způsobem vyslovovat domácí stavovská obec. V těchto souvislostech byl pak nejasný právní stav využit habsburskou politikou roku 1708 formou výše zmíněné readmise, kdy teprve bylo kolegium kurfiřtů jako součást říšského sněmu rozšířeno o krále českého.

V době vzniku raně novověké Svaté říše římské národa německého na konci 15. století a v průběhu století 16. a 17. však země Koruny české z hlediska právního⁴⁰ ani faktického součástí tohoto státního útvaru nebyly. Myslím, že by bylo žádoucí tuto skutečnost zohlednit i na současných historických rekonstrukčních mapách.⁴¹

³⁹ Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII. (1526–1618)*, Praha 2005, s. 442–446.

⁴⁰ A. GOTTHARD, *Säulen des Reiches*, s. 474.

⁴¹ Hans OTTOMEYER – Hans-Jörg CZECH – Sven LÜKEN, *Deutschland und Europa. Politische Karten von der Antike bis Heute*, CD-ROM (Version 1.3), hrsg. vom Deutschen Historischen Museum Berlin, Darmstadt 2007.

Summary:

Lands of the Bohemian Crown and the Holy Roman Empire in the early Modern Era

This study is an extended version of the paper presented at the 47th conference of German historiographers in Dresden in October 2008. This was a contribution to a long-term discussion of the association of the Bohemian Crown with the Holy Roman Empire. On the grounds of factual argumentation, the author confirms that the Bohemian Lands, whose affiliation to the Holy Roman Empire was clearly declared by the Golden Bull of 1356 issued by Charles IV, King of Bohemia and Emperor, did not become a part of the Holy Roman Empire of the German Nation, which was formed later and which symbolically began at the Imperial Diet in Worms in 1495. The Bohemian Lands were not declared a part of the Empire until 1708 in relation to the fact that the King of Bohemia newly became a member of the group of the Electors at the Imperial Diet. The King of Bohemia was also the king or emperor of the Roman Empire from 1531; however, this in no way influenced the relation between the Bohemian Lands and the Empire in the early Modern Period. It was not until the turn of the 17th and 18th centuries, when the Habsburgs' diplomacy strove to enhance its influence among the Electors at the Imperial Diet (which was crowned with success in 1708), that we can see the special-purpose historical interpretation stating that the affiliation of the Bohemian Lands to the Empire had never been interrupted from the Middle Ages and the absence of the King of Bohemia at the Electors' sessions was explained as a consequence of the fact the king also held the office of the emperor.

The author uses concrete sources to demonstrate the process of gradual detachment of the Bohemian Lands from the Holy Roman Empire in the period from 1477 to 1495. Even, Maximilian I, Roman Emperor, found it more suitable to restore the newly formed Holy Roman Empire of the German Nation without the inclusion of the Bohemian Crown, for the unusually strong position which the King of Bohemia enjoyed within the medieval imperial hierarchy brought about instability within the empire. The exclusion of the Bohemia Crown from the empire took place under mutual consent and as a purely diplomatic event; therefore, it did not stir up any conflict of power (unlike in Switzerland).

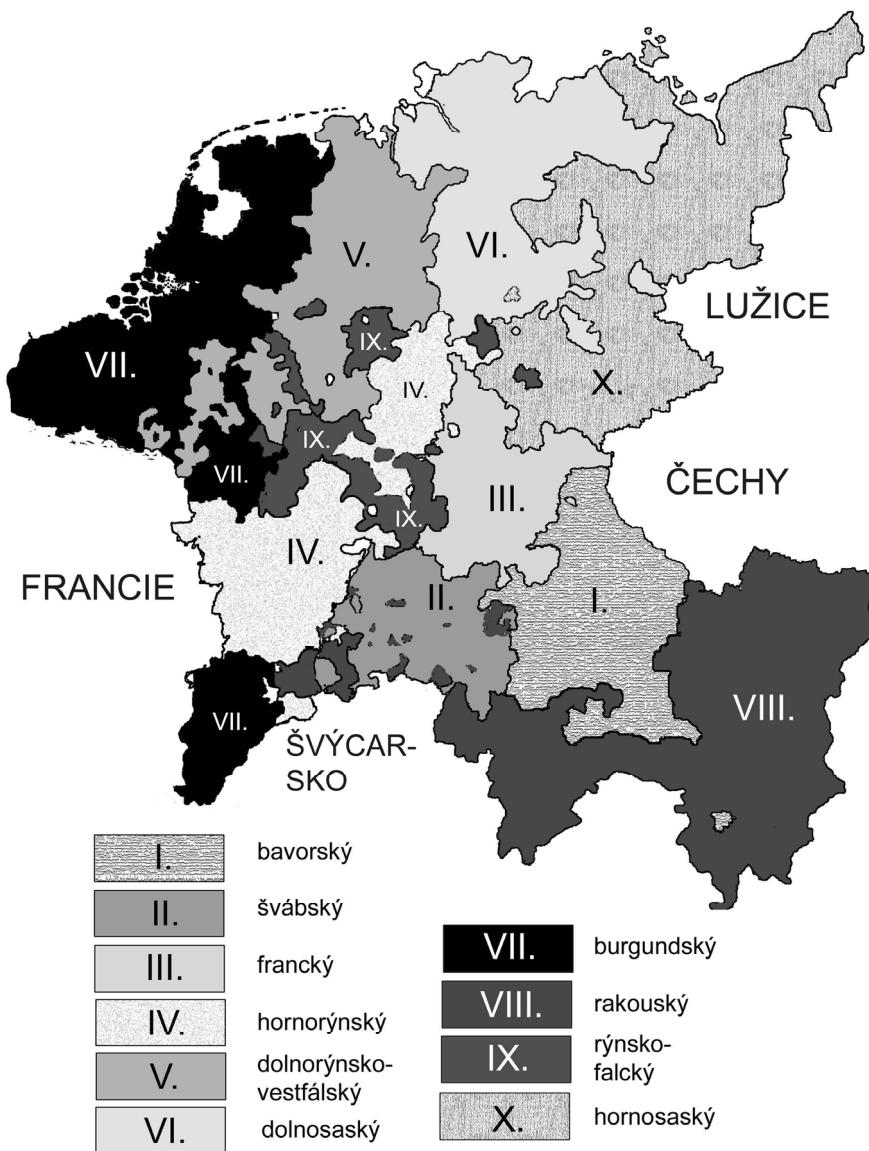
The author considers the resolution of the Bohemian Land Assembly of 1486 repealing the validity of the imperial legal regulations to be the key milestone of this process. The author also outlines three main areas enabling him to find exact proof that the Bohemian Crown did not form a part of the Empire:

1) The Bohemian Crown was not represented at the Imperial Diet from the moment this institution was formed (1495). Although the King of Bohemia retained the title of Prince-Elector, he was not a member of the Electors' board. He never attended regular sessions of the Imperial Diet as the King of Bohemia before 1708.

2) The Bohemian Crown was not included in the system of Imperial Circles, it did not participate in the funding of the imperial armed forces, the imperial legal regulations were not effective in this area and the imperial judicial institutions did not deal with the affairs concerning the inhabitants of these lands.

3) Imperial taxes were never levied in the Bohemian Lands. The incorporation of the Bohemian Lands in the list of imperial tax payers of 1521 was only due to the fact that this tax assessment was prepared according to a list of medieval duties towards the emperor from a period when the Bohemian Lands were still a part of the empire. In the course of the 16th and 17th centuries, all political negotiations dealing with the issue of the association of the Bohemian Crown with the Empire witnessed both the Habsburgs (Emperor Charles I,

Ferdinand I, the King of Bohemia and, later, Emperor) and the Bohemian Land Assembly clearly expressing that the Bohemian Crown was no longer a part of the Holy Empire. Contrary interpretation was only suggested by imperial estates, as they wished to enhance the budget of the imperial institutions with tax revenues from the Bohemian Lands.

Obr. 1: Krajské členění římsko-německé říše k roku 1512
(vymezuje reálně politické hranice říše)